

دو فصلنامه علمی کاشان‌شناسی، بهار و تابستان ۱۴۰۰
دوره ۱۴، شماره ۱ (پیاپی ۲۶)، صفحات: ۱۲۷-۱۵۲
مقاله علمی ترویجی

کاشان در «کاشان‌شناسی» های دانشنامه‌ای و نهادی

محمد رضا مهدیزاده*

چکیده

بنیاد توسعه پایدار هر جامعه و شهری، شناخت جامع و کلان از تاریخ، فرهنگ و موضوعات مختلفش و حضور آن‌ها در ذخیرگان علمی کارگزاران و سیاست‌گذاران آن است. این تولید دانش مستند و جامع درباره شهر که در مراکز و نهادهای مطالعاتی صورت می‌گیرد و به صورت جمعی، علمی و در قالب مکتوب، گسترش اطلاعات و دانش ژرف‌تر را در پی دارد، دانشنامه‌ای و نهادی می‌دانیم. در این جستار، به وضعیت شناخت و معرفت به کاشان در قالب فعالیت‌های گروهی یا نهادی یا «کاشان‌شناسی‌های علمی» تا آغاز ۱۴۰۰ پرداخته می‌شود. تولیدات دانشی که به صورت جمعی، با هدایت و برنامه‌ریزی قبلی و زیر نظر مراکز و نهادهای علمی پژوهشی و با خروجی مقالات علمی (در دانشنامه و مجله) در خصوص کاشان آفریده شده‌اند، بررسی، دسته‌بندی و نقد می‌شوند. بدین منظور در سه سطح بین‌المللی، ملی و محلی، با انتخاب چند مرکز علمی و تحقیقاتی برجسته، فعالیت‌ها و رویکردهای نهادی به مطالعه و شناخت کاشان با بررسی مقالات انتشار یافته در درگاه یا دانشنامه‌های آن‌ها ارائه و در نهایت تحلیل می‌شود. در بررسی مطالعات معطوف به کاشان در چند نهاد و دانشنامه/نشریه، نتیجه مؤید برتری و تأثیر نهادهایی است که مدیران و مشاوران علمی آن‌ها علاوه بر روشمندی علمی، علائق و دانش مناسب و عمیقی از خود شهر و سوژه مطالعاتی محلی هم داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: کاشان‌شناسی نهادی، کاشان‌شناخت، دایرةالمعارف اسلام، ایرانیکا، دجا، دبا.

کاشان در
کاشان‌شناسی‌های
دانشنامه‌ای و نهادی

* دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه تهران، تهران، ایران / mahdzam@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۶/۲۳

۱. مقدمه

آبادانی و توسعه شهرها با افزایش شناخت از آنها و مهم‌تر، ازدیاد اسناد، متون و مدارک مکتوب و تعمیق شناخته‌ها، روایات و تصاویر تولیدشده درباره آنها هم‌راستا است. بدون تولید و افزایش این آثار که ثمره پژوهش، مطالعات و بررسی‌های گوناگون جوامع است، گویا پیشرفت و توسعه‌ای هم رخ نداده؛ زیرا هرگونه تغییر و اصلاح و طرح نو مستلزم شناخت و واکاوی وضعیت موجود و ترسیم آینده بر مبنای دانش قبلی است.

با رشد بشر و ابداع خط و نگارش و شکوفایی اندیشه و گذر از تصویرنگاری (غارها و خطوط هیروگلیف) به الفبا و کتیبه‌نگاری، انسان توانست دانش و سابقه‌ای ماندگار از خود برجا نهد. با اختراع حروف و کتابت، موضوعات و ژانرهای مختلفی در دستور کارش قرار گرفت که تولید نوشته (مقاله) نخستین کوشش فردی او بود. بعدها این کوشش سیمای کلان و جامعیت‌نگر یافت؛ زیرا علامگی و احاطه بر دانش روزگار نخستین، از علایق بشر بوده‌اند. این ژانرشناختی را امروزه «دانشنامه» یا «دایرةالمعارف» می‌گوییم. *دانشنامه طبیعیات* بلیناس یونانی از نخستین انواع آن است و در تمدن اسلامی و ایرانی، کهن‌ترین آن‌ها در آثاری چون *الفهرست* ابن ندیم، *الکامل* ابن اثیر و *معجم‌های یاقوت و دانشنامه علایی* و... بروز می‌یابد. دانشنامه‌ها و شکل‌گیری آن‌ها در طلیعه عصر مدرن، معرف نگاه مدرنیستی بشر به شناخت خود و مرور گذشته و در نتیجه فراتر رفتن از آن است. جنبش دایرةالمعارف انقلاب فرانسه، جهان مدرن را به عصر شناخت و معرفت راند؛ لذا امروزه یکی از شاخه‌های مدرنیته و پیشرفت، شناخت خود و جامعه و میزان رشد دانش جمعی و نهادی یا دانش‌آفرینی به سبک دانشنامه‌ها و مهم‌تر از آن، نوع و کمیت و کیفیت مقالات و موضوعات انتخابی برای شناخت معاصران است. مدخل‌های انتخابی هر دانشنامه با دو ویژگی دربرداری/جامعیت و طبقه‌بندی دانش (Sills, 1969: 1169)، از یک سو مبنای اهمیت و میزان کاوش صورت‌گرفته هر عصر درباره آن موضوع و از سوی دیگر سکوی پرتاب و بنیاد ماندگاری برای گسترش مطالعات بعدی و شناخت نسل‌های نو از موضوعات است. اگر توجه انسان مدرن، پیشرفت شهرهایش به‌عنوان محل اصلی زیست و سکنا یا او باشد، هرچقدر ادبیات و دانش تولیدی در خصوص آن بیشتر شود، به این هدف نزدیک‌تر خواهد شد؛ از این‌رو در این جستار برای ترسیم و تبیین سیما و جایگاه کاشان در منظومه فکری و شناخت مراکز مطالعاتی یا به عبارتی وضعیت «کاشان‌شناسی نهادی»، به آثاری پرداخته می‌شود که فقط جنبه گروهی و غیرانفرادی دارند و یکی از مهم‌ترین تجلی‌های آن در مقالات گردآوری‌شده در قالب دانشنامه‌ای

(اعم از دانشنامه یا یک مجله تخصصی) ونشر یافته از سوی یک مرکز است.

۲. مفروضات و روش پژوهش

معرفت نهادی که گاه با مسامحه می‌توان آن را دانشنامه‌ای هم فرض کرد، نتیجه مطالعه، بررسی و نگارش جستارها، مجموعه مقالات یا کتب، در سایه حمایت یا سیاست‌گذاری یک مرکز و نهاد وحدت‌بخش است. این تولیدات با توجه به تنوع عناوین مرتبط برای یک شهر، سیمای کلان و متنوع می‌یابند؛ لذا آن را دانشنامه‌ای تلقی می‌کنیم؛ به عبارتی، مجموعه معاریف تولید و تنظیم شده به صورت جامع، فشرده و مرورکننده دانش‌های تا عصر خود همراه با استناد به آخرین مراجع علمی، مشخصه این آثار است که عمدتاً به صورت الفبایی / موضوعی و در چندین مجلد چاپی یا الکترونیک، مستند و منتشر می‌شوند؛ منابعی که از یک سو خلاصه‌کننده دانش تا عصر خود هستند و از سویی با ارجاع به مهم‌ترین تولیدات علمی، گشایشگر تحقیقات جدید و افزایش قلمرو شناختی ما و آیندگان می‌شوند. هدف از این جستار، بررسی و تحلیل نحوه مواجهه و شناخت نهادی و عمدتاً دانشنامه‌ای از شهر کاشان در چند دهه اخیر است؛ اینکه نهادهای مطالعاتی مرتبط و خاصه دانشنامه‌های برجسته، چگونه به شناخت و تولید معرفت از این شهر در قالب یا رویکرد نهادی و دانشنامه‌ای دست زده‌اند.

هرچند امروزه بررسی‌های موردی و نقد و ارزیابی مدخل‌های مختلف دانشنامه‌ای رایج و فراوان است، درباره کاشان به جز چند نقد مطبوعاتی یا منفرد (مشهدی، ۱۳۹۱؛ سادات بیدگلی، ۱۳۸۷)، بررسی کلان‌نگر و چندوجهی صورت نگرفته است. روش کار در مقاله، بررسی و استخراج اطلاعات تولید یا گردآوری شده در برجسته‌ترین مراکز مطالعاتی یا پژوهشی و نیز دانشنامه‌های خروجی آن‌ها در قالب مقاله علمی و آثار در مورد کاشان و بررسی و تحلیل آن‌ها در محدوده زمانی چند دهه اخیر است. این محدوده زمانی، برهه گسترش فعالیت‌های دانشنامه‌ای ایرانی و محدوده بعد انقلاب و از دهه ۶۰ تا ابتدای سال ۱۴۰۰ است. علاوه بر مقالات و مدخل‌های چند مرکز و دانشنامه مطرح، به بررسی وضعیت ساختاری و نهادی این دانشنامه‌ها/ نشریات نیز پرداخته شده است.

با فرض اینکه نهادهای رسمی مطالعاتی و تولید علم و شناخت، بیشترین تأثیر را در تولید ادبیات و دانش حول یک موضوع دارند، چند مرکز و دانشنامه شاخص در مطالعات ایرانی به عنوان گرهگاه‌های تولید معرفت حول شهرها و از جمله کاشان در نظر گرفته شده است. در واقع نقش این نهادهای مهم و اثرگذار، در گسترش شناخت از کاشان و جهت‌بخشی و گرا دادن

یک اجتماع علمی یا منظومه فکری درباره این شهر، برای توسعه و شناخت بیشتر اکونومیان و آیندگان مورد نظر است؛ لذا این دانش تولیدی را که در قالب گروهی و خروجی چندین مقاله درباره کاشان نشر یافته، «کاشان‌شناسی نهادی» نامیده و آن را در سه حیطه محلی، ملی و بین‌المللی بررسی و در هر کدام از این حیطه‌ها به مهم‌ترین کانون‌های تولید شناخت و معرفت حول کاشان می‌پردازیم. نهادهای مؤثر معمولاً از یک هسته و ساختار علمی، بودجه، مدیریت و سلسله‌مراتب تشکیلاتی، هیئت علمی و محققان و مشاوران با علایق و توانایی‌های مختلف برخوردارند. این ساختار نهادی مسیر و جهت‌گیری شناختی آن‌ها را مشخص و نوع سیاست‌گذاری آن‌ها تعیین می‌کند کدام موضوعات شهری را انتخاب کنند، بیشتر بکاونند و عمیق‌تر بررسی یا تبدیل به معضل کلیدی یا گفتمان رایج کنند. چون خروجی نهادهای علمی به شکل سمینار، همایش و در نهایت کتاب و مقاله است، معیار بررسی را آثار مقاله‌ای و دانشنامه‌ای در نظر می‌گیریم. این آثار به دلیل اینکه باید با پشتوانه همکاری و نظارت یک گروه و با شاخصه‌های علمی و استاندارد دانشی تولید شوند، معرف مناسبی از میزان کاشان‌شناسی پایدار و باادام خواهند بود. بدیهی است در حیطه محلی، نهادهای مشابه دانشنامه‌ای، مراکز مطالعاتی و پژوهشی فرض شده‌اند و خروجی آن‌ها نشریه یا کتبی در وزن و استاندارد و معیارهای علمی مدنظر قرار گرفته است (دارای هیئت علمی، مشاور، داوری، شیوه‌نامه و روشمند). به‌علاوه، مطالعات انفرادی و پراکنده افراد در حوزه کاشان‌شناسی که در مجلات یا منابع دیگر و پراکنده تولید و منتشر شده‌اند، از حوزه این بررسی خارج هستند؛ زیرا هدف، بررسی فعالیت‌های نهادی و جمعی که تأثیرات بیشتری در حوزه کاشان‌شناسی دارند، بوده است.

سرانجام برای بررسی کاشان‌شناسی نهادی در سه مقیاس جهانی، ملی و محلی، نخست دانشنامه‌های برجسته اسلام لیدن هلند و *ایرانیکای کلمبیا* در سطح جهانی انتخاب شده‌اند. در سطح ملی، سه دانشنامه *جهان اسلام* (دجا)، *تشیع و دایرةالمعارف بزرگ اسلامی* (دبا) به‌عنوان دانشنامه‌های عمومی و با تشکیلات و فعالیت چندساله انتخاب شده‌اند. در سطح محلی هم، نهادهایی که می‌توان خروجی کار آن‌ها درباره کاشان را چندمنظوره و دانشنامه‌ای تلقی کرد، همچون مرکز کاشان‌شناسی، بنیاد فرهنگ کاشان و کتابخانه آیت‌الله غروی بررسی شده‌اند.

۳. نتایج؛ کاشان‌شناسی در سه اقلیم

بررسی و تحلیل جایگاه کاشان و دانش تولیدی درباره آن را در سه سطح جهانی، ملی و محلی و در گونه دانشنامه‌ای یا جمعی (به‌صورت مجله تخصصی یا مجموعه مقالات) تا سال ۱۴۰۰

به صورت زیر می توان ارائه کرد.

۱-۳. بازنمایی کاشان در سطح جهانی

در حال حاضر، از میان مراکز و دانشنامه های مختلف جهانی و فعال در مطالعات خاورمیانه، سه دانشنامه مطرح در سطح جهان انگلیسی زبان بر تمدن و فرهنگ ایرانی و اسلامی و به عبارتی ایران شناسی، تمرکز خاص و دانشنامه ای دارند و می توان آن ها را شاخص بازنمایی جهان اسلام و ایران به غرب دانست؛ این سه عبارت اند از: *دایرةالمعارف اسلام*، *انسکلوپدیای قرآن* (به سرپرستی جین دمن مک اولیف) در لیدن هلند و *انسکلوپدیای ایران (ایرانیکا)* در دانشگاه کلمبیای آمریکا. به عبارتی دو مرکز در دانشگاه کلمبیا و لیدن هلند را دارای تولیدات علمی و دانشنامه ای بیشتر در مورد ایران می توان دانست. با صرف نظر از دانشنامه قرآن که کاملاً وقف قرآن شده است، نخست به وضعیت کاشان در میدان معرفتی دانشنامه ای مرکز لیدن و بعد کلمبیا پرداخته می شود.

۱-۳-۱. انسکلوپدیای اسلام لیدن EI

انسکلوپدیای اسلام لیدن یکی از مراکز قدیمی فعال در مطالعه و شناخت تمدن اسلامی، شرق و ایران شناسی است و حتی نخستین متون خطی تمدن اسلامی در تاریخ و جغرافی و... نیز به صورت انتقادی توسط آن به جهان اسلام عرضه شد. همینک یکی از فعالیت های انتشارات بریل این مرکز، علاوه بر نشر ۳۰ مجله و ۱۳ سالنامه و کتب متعدد، تولید مقالات و تنظیم دانشنامه ای آن ها در حوزه های مختلف است و در حوزه اسلام و ایران، دانشنامه قرآن EQ و اسلام EI آن شهرت بیشتر دارد (عسگری، ۱۳۹۳: ج ۳) و در کنار *جودئیکا* از دانشنامه های مهم تمدنی انتشارتی بریل محسوب می شوند. اگر دانشنامه قرآن مانند دانشنامه کتاب مقدس متمرکز بر متن قرآنی است، اما دانشنامه اسلام به واسطه سه ویراست و بیش از یک قرن کار و تعداد زیاد پژوهشگر، در جهان شاخص و نمونه کم نظیر است. این دانشنامه یکی از دانشنامه های جامع به شناخت جهان اسلام است که ویراست اولش با ۹۰۰۰ مدخل الفبایی و ۵ جلد و در سه زبان از سال ۱۹۱۳ شروع شد و در ۱۹۵۴ ویراست دوم آن با مقالات عمدتاً جدید ادامه یافت و در نهایت از ۲۰۰۷ ویراست سوم آن تاکنون با تیمی گسترده از محققان و شرق شناسان صاحب نام جهان انتشار یافته است (عدالت نژاد، ۱۳۹۳: ج ۱۷).

در این دانشنامه با توجه به اینکه حوزه بررسی چشم انداز گسترده خاورمیانه، جهان اسلام و کشورها و موضوعات متنوع آن است، نباید انتظار طرح شدن شهرهایی جز پایتخت و کلان شهر

را داشت (مدخل تهران آن توسط مینورسکی در ویراست اول با ۷۱۳۶ واژه نوشته شده است)؛
 خاصه آنکه منتقدان رویکرد آن را عمدتاً فلسفی، عربی محور و سنی‌گرایانه و برجسته‌کننده تاریخ
 و فرهنگ عربی قبل از اسلام و کم‌توجه به ایران قبل اسلام توصیف کرده‌اند (Hodgson, 1974)؛
 Daniel, 2011). اما کاشان در آن توانسته مدخل مستقلی را در ویراست اول با ۴۷۴ واژه و در
 ویراست دوم با ۱۳۶۵ واژه به قلم کلمر (۱۳۸۵) به خود اختصاص دهد. این مدخل به فارسی نیز
 ترجمه شده است. اما برای تحلیل میزان توجه به کاشان و به عبارتی وضعیت آثار مرتبط با کاشان،
 سایر موضوعات مرتبط با این شهر بررسی و در جدول ۱، بر اساس مؤلف (برای مقالات بلند) و
 تعداد واژه آمده است.

جدول ۱: مقالات مرتبط با کاشان (نویسنده، عنوان و تعداد کلمه) در سه ویراست دانشنامه دانشنامه اسلام لیدن

ویراست سوم ۲۰۰۷-۲۰۲۱	ویراست دوم ۱۹۵۴-۲۰۰۵ (در سیزده جلد به انگلیسی و فرانسوی)	ویراست اول ۱۹۱۳-۱۹۳۶ (در پنج جلد به آلمانی، انگلیسی و فرانسوی)
کلیم کاشانی (Meneghini, Daniela: 1372)، ابوالحسن خان غفاری (Floor, Willem: 801)، عبدالرزاق کاشانی (۷۳۰-۶۵۰ صوفی، Lory, Pierre: 1992)، علاالدین کاشانی (فقیه حنفی و مؤلف کتاب <i>بایع الصنائع</i>) (Hanif, Sohail: 2191)، عزالدین کاشانی (Feuillebois, Ève: 1296)، ابوالقاسم کاشانی (Heern, Zackery Mirza: 1453)، انوشیروان خالد کاشانی (Klausner: 305)	کاشان (Calmaid, J.: 1365)، قهرود (Bosworth, C.E.: 330)، نراق (Ibid: 169)، نطنز (Ibid: 326)، حاجی میرزا جانی بایی (Haig, T.W.: 471)، غفاری (Naficy, Said: 609)، شیبانی (Rahman, Munibur: 609)، کلیم ابوطالب کاشانی (Rahman, Munibur: 303)، محتشم (Bruijn, J.T.P. de: 875)، ملا محسن فیض (Chittick, W.C: 1280)، کاشی (Ade, C.: 1385)، فتحعلی صبا (Rahman, Rypka, J.: 1104)، بابا افضل (Rypka, J.: 795)، راوندی مؤلف <i>راحة الصدور</i> (Hillenbrand, Carole: 602)، نراقی ملا احمد (Hairy, Abdul-Hadi: 1425)، کاشی غیاث‌الدین (Vernet, J.: 869)، عبدالرزاق کمال‌الدین (MacDonald, D.B.: 2578)، مهرگان (Calmaid, J.: 5741)، قم / kum (Calmaid, J.: 4232)، نطنز (Bosworth: 326)، انوشیروان خالد (Lambton: 238)، سپهری سهراب (Hillmann: 517)	کاشان (۴۷۴)، کاشی (۳۱۸)، تقی‌الدین کاشی (۹۶)، شیبانی (ابو ناصر فتح‌الله خان کاشی قاجاریه (۱۳۸)، فروغ/ ابوالقاسم خان کاشی قاجاریه (۸۵)، قهرود (۱۲۶)، تقی کاشی (۹۶)، همه مدخل‌ها از Huart. حاجی میرزا جانی کاشانی بایی (Haig: 471)، میرزا محمدتقی خان (Levy: 654)، کلیم کاشانی (Schaefer: 311)، عبدالرزاق (Macdonald: 2542)، سپهر کاشانی (Minorsky: 551)

همان گونه که دیده می‌شود، بیشتر مقالات تولیدی این مرکز درباره کاشان مربوط به دوره فعالیت و ویراست دوم آن تا سال ۲۰۰۵ است. در ویراست اول، عبدالرزاق کاشانی (۲۵۴۲ واژه) طولانی‌ترین مقاله را به خود اختصاص داده است (و جالب‌تر آنکه در هر سه ویراست از سه نویسنده دارای مقاله است). به‌مرور، مقالات ویراست‌های بعدی طولانی‌تر می‌شوند و خود مدخل کاشان با ویراست جدید شکل می‌گیرد و فیض و عبدالرزاق در آن، جایگاه مهمی می‌یابند و به سپهری معاصر هم پرداخته می‌شود. با وجود این، تمرکز شناختی بر کاشان در سه ویراست عمده‌تاً شخصیت‌محور است و اصولاً اشخاص مؤلف و عارف و تاریخدان به این حوزه راه یافته‌اند که حاکی از اهمیت قابل توجه کاشان در نزد ایران‌شناسان غربی بوده است. از سویی دیگر در این دانشنامه درباره شهرهای مجاور کاشان مانند قم صرفاً مدخلی با نام Kum (نوشته Calmard در ۴۲۳۲ واژه در ویراست دوم) وجود دارد و در مورد اصفهان علاوه بر مدخل اصفهان (در ۱۱۸۴۴ واژه توسط لمبتون و همکاران در ویراست دوم) مدخل‌های وابسته نظیر عالی‌قاپو، گلشیری (در ویراست سوم) و مدخل‌های زاینده‌رود، ابونعیم، مافروخی و... (در ویراست دوم) درج شده است. علاوه بر ترجمه پراکنده مدخل‌های مختلف این دانشنامه، کتاب فرهنگ‌نامه اسلام که فشرده و چکیده دانشنامه اسلام لیدن است، در ۱۹ جلد به فارسی ترجمه و منتشر شده است.

۳-۱-۲. ایرانیکا

هرچند در دایرةالمعارف اسلام لیدن، یک مدخل اختصاصی به کاشان تعلق گرفته، بیشترین توجه در حوزه دانشنامه‌های خارجی به کاشان را باید در دانشنامه انگلیسی ایرانیکا یافت. این دانشنامه با ایده و پیگیری احسان یارشاطر و حمایت دانشگاه کلمبیا در مرکز مطالعات ایرانی این دانشگاه در آمریکا با محوریت تاریخ و تمدن ایران شکل گرفت. یارشاطر که قبل از انقلاب مبادرت به ترجمه دانشنامه لیدن و انتشار ده جلد از آن موسوم به دایرةالمعارف ایران و اسلام کرده بود، این ایده را در خارج ایران و در دهه ۱۹۸۰ به آن‌سو در قالب جمعی بنیاد ایرانیکا با جلب کمک‌های مالی به زبان انگلیسی، پیگیری و نهادینه کرد. این بنیاد موفق به گردآوری ایران‌شناسان و ایران‌دوستان متعددی برای نگارش مقالات ۱۶ جلدی ایرانیکا تا سال ۲۰۱۷ (سال مرگ بنیانگذارش) شده است (دوستخواه، ۱۳۷۲). شورای ویراستاران متشکل از ۳۸ پژوهشگر بین‌المللی از دانشگاه‌ها و مراکز علمی مختلف است. علاوه بر ترجمه‌های پراکنده از مدخل‌های مختلف آن به فارسی، شماری از مدخل‌های دیگر این دانشنامه در قالب کتاب‌های موضوعی و سریالی نظیر نوروز، تخت جمشید، هخامنشیان، زن و زناشویی در ایران باستان و... با گزینش و

ترجمه افرادی نظیر ایرج افشار و پیمان متین انتشار یافته است. همچنین با توجه به دسترسی رایگان به حدود ۹۰۰۰ مدخل این دانشنامه به صورت آنلاین، این دانشنامه جزء منابع مرکز نشر بریل و آثار مرجع آن برای جست‌وجو نیز قرار گرفته است. نخستین جلد *ایرانیکا* در ۱۹۸۲ به چاپ رسید و تا سال ۲۰۱۲م، جلد پانزدهم آن تا میانه حرف K منتشر شد. هرچند چشم‌انداز آن ۴۵ جلد تا سال ۲۰۲۰م بوده، به نظر می‌رسد روند کار با درگذشت یارشاطر و دعوی حقوقی مالکیت *ایرانیکا* متوقف شده است. با رواج دسترسی آنلاین به منابع، *ایرانیکا* از قالب چاپی به دسترسی آنلاین تغییر پیدا کرد و امروزه هم مقالات جلد‌های منتشرشده و هم منتشرنشده *ایرانیکا* در قالب چاپی یا به صورت آنلاین و رایگان در دسترس همگان است. *ایرانیکا* از محققان مختلف بهره برده و در جلد یک آن ۲۸۵ مؤلف بین‌المللی حضور داشته است (سایت *ایرانیکا*/ درباره): از جمله این مؤلفان، احمد اشرف، منوچهر کاشف و محسن آشتیانی هستند و بیش از هزار پژوهشگر ایرانی و خارجی در نوشتن مقالات *ایرانیکا* مشارکت داشته‌اند که عمده آن‌ها (حدود ۹۰ درصد نویسندگان مقالات) غیرایرانی هستند. حامیان مالی اصلی این دانشنامه، دانشگاه کلمبیا و بنیاد ملی علوم انسانی آمریکا و چندین بنیاد دیگر در آمریکا، انگلیس و فرانسه بوده‌اند (سایت *ایرانیکا*). در جدول ۲، وضعیت نهادی و کاشان‌شناسی این مرکز در قالب مدخل‌های مستقل مربوط به کاشان آمده است.

نهاد	گروه علمی	جزئیات	مدخل‌های مستقل و مرتبط با کاشان (به جز کاشان)
بنیاد دانشنامه <i>ایرانیکا</i> (تأسیس رسمی و نهادی و کسب کمک‌های مالی ۱۹۹۰)	مؤسس و سرپرستار: احسان یارشاطر مشارکت بیش از ۱۳۰۰ دانشور در انتشار آن ۴۰ ویراستار برجسته مشاور مدیر ویراستاری: احمد اشرف؛ سرپرستاران: نسیکلاس سیمز ویلیامز، محسن آشتیانی، کریستفر برنر ویراستاران ارشد: منوچهر کاشف، حبیب برجیان	انتشار اولین دفتر ۱۹۸۲ و جلد اول ۱۹۸۵ انتشار ۱۶ جلد چاپی تا ۲۰۲۰ ("Āb" تا "Keša'i Dialect") راه‌اندازی وب‌سایت در ۱۹۹۶ و دسترسی آنلاین به ۸۹۰۰ مدخل تا حرف Z (که ۸۵۰ مدخلش اینترنتی بود و چاپی نیستند) تا ۲۰۲۰ دارای هیئت‌مدیره و گزارش عملکرد مالی سالانه در سایت هزینه ۴۰ میلیون دلاری برای انتشار ۱۶ مجلد	بیدگل، آران، نسلج، قهرود، جوشقان، جمکران، باغ‌فین، مشهد اردال، ابوزیدآباد، نطنز، بادرود/بادرودی، ایبانه، باباافضل، فیض، کلیم کاشانی، کمال‌الملک غفاری، عبدالرزاق کاشی، ابوزید، ابوطاهر، ابوالقاسم عبدالله، امینه، بابایی بن لطف، کویری کاشانی، محتشم، افوشته‌ای نطنزی، منوچهر شیبانی، امیرحسین آریان‌پور، امین‌الدوله غفاری، فرخ غفاری، غیاث‌الدین کاشانی

۳-۱-۳. کاشان در بریتانیکا

در پایگاه اینترنتی این دانشنامه، در آثار مرجع انتشارت بریل لیدن، ۱۳۲ بار از کاشان نام برده شده و برای کاشان یک مدخل مفصل متشکل از چندین مقاله فرعی و تفصیلی تدارک دیده شده است؛ یعنی به طور مستقل، ۱۴ مقاله مفصل و دارای کتاب‌شناسی صرفاً به خود کاشان اختصاص داده شده که طولانی‌ترین آن‌ها «تاریخ کاشان تا قاجاریه» (Amanat, 2018) است. مهرداد امانت، حبیب برجیان و محمدرضا حائری پرکارترین نویسندگان بخش کاشان هستند که با توجه به آثار خود، از تسلط لازم بر منطقه برخوردارند. سایر مقالات به صورت ترجمه به انگلیسی یا به صورت گروهی با/بریتانیکا تدوین و ارائه شده است. با وجود این، شاهد مدخل‌های خوبی درباره موضوعات «پیراکاشان» نظیر نسلج (مدخلی در دو بخش)، جوشقان، قهرود، بابایی بن لطف هستیم که حتی در دانشنامه‌های داخل ایران نیز اشاره‌ای تا زمان تدوین این دانشنامه به آن‌ها نبوده است؛ لذا فضل تقدم را به خود اختصاص داده‌اند. در این دانشنامه، علاوه بر تخصیص ۱۶ مقاله مستقل برای مدخل اصلی کاشان، به موضوعات متعددی در خصوص کاشان و با مدخل مستقل (یا مرکب از چند مقاله) پرداخته شده که تعدادشان به حدود ۳۰ مدخل می‌رسد و نام آن‌ها در بالا ذکر شده است. در جدول ۳، نام مقالات اصلی نوشته‌شده درباره کاشان، با سال و نویسندگانشان، محورهای اصلی و موضوعی هر مقاله و نیز شماری از منابع مهم و پرستند وارجاعی (با ذکر عدد برای استفاده بالا و نشان دادن رجوع به آثار بیشتر یک مؤلف) و نیز اشاره به تعدادی از مدخل‌های دیگر مرتبط با کاشان (هم‌پیوند) و نقد احتمالی هر مقاله آمده است.

جدول ۳: وضعیت مقالات فرعی مرتبط با مدخل اصلی کاشان در ایرانیکا

مقاله	بخش‌های مقاله	نویسنده، سال	محورهای اصلی مقاله	شماری از مراجع و استنادهای مهم مقاله/تعداد	برخی از مدخل‌های مهم و مرتبط ارجاعی که خود مقاله‌های مستقل و جدا دارند	توضیحات/نقد
۴-۱-۱	-	حبیب‌الله زنجانی و Elr در ۲۰۱۲	جغرافیای فیزیکی جغرافیای سیاسی	جعفری (کیتاشناسی)، فرهنگ آبادی‌ها مختصر جغرافیای کاشان (عبدالحسین ملک المورخین کاشانی، Adamec)	بیدگل، آران، میمه، اصفهان، قهرود، جوشقان	قدیمی بودن منابع
۴-۱-۲	-	خاوردی پلاتول ۲۰۱۲		گیرشمن، چاردین (۲)*	باغ‌فین، بیدگل، آران، گیرشمن، سرامیک، کاریز	

تاریخ	-	مهرداد امانت ۲۰۱۸	دوره صفوی، دوره قاجار، دوره مشروطه تا شروع دوره پهلوی	حسینی، صادقی، راوندی، قزوینی رازی، حدود العالم، نراقی (۲)، رجبی، لمبتون، واتسون، ابوالقاسم کاشانی، رومر، روملو، Abisaab، صفی‌الدین حسینی، نصرآبادی، تقی‌الدین کاشانی، ابوت، پاکدامن و اصفهانی، محمدعلی غفاری، شوستر، امانت (عباس و مهرداد)، ادوارد براون (۲)، رالف متی (۳)	بابافضل، هلاکو، هندوشاه سنجر، ارغون خان، باریارو (سیاح عصر قراقویونلو)، شیخ بهایی، شاردن، فیض کاشانی، کلیم کاشانی، لوتی، انوشیروان خالد کاشانی، امامزاده، ابولؤلؤ، تقیه، نظام‌الملک، عبدالله بن معاویه، یخچال، شهرستان‌های ایران‌شهر، ابن رسته، ابن حوقل، اصطخری، ابن بطوطه، نہاوند، کمال‌الملک غفاری، فرخ غفاری، بریگاد کوچک، سید احمد کویری کاشانی فخر السواعظین، حبل المتین، انجدان، باب ازلی، امیرکیسر، کدخد، حیدری نعمتی، عبدالرزاق خان کاشانی	
چمبئ	-	حیب‌الله زنجانی (مترجم انگلیسی: علی احمدی مطلق) ۲۰۱۲	ویژگی‌های جمعی	حیب‌الله زنجانی و مهرانگیز علیزاده (۴)	جای خالی وضعیت توابع	جدول اندک جمعیتی
معماری و طراحی شهری	طراحی شهری	محمدرضا حائری و Elr (۲۰۱۲)	طراحی پیشامدن	اشرف (۲)، چاردین	ارگ، تحصیل، باغ فین، کاریز، کاروان‌سراها	
	بناها	محمدرضا حائری و Elr (۲۰۱۲)	توصیف ۹ بنای برجسته	ضرابی، نراقی (۲)، رجبی	خانقاه آق قیونلو، بادگیر ایلخانی، حمام عمومی	جای خالی اشخاص مهم
	معماری ستی	محمدرضا حائری و Elr (۲۰۱۲)	معماری درون‌گرا	حائری	بیرونی، اندرونی، هشتی، دودی و سهدری، حوضخانه	فاقد مرجع حائری در منابع؟ به‌رغم استناد در مقاله سوم؟

	ایوان، بادگیر، حسینیه	گنجنامه (دانشنامه معماری، ویراسته حاجی قاسمی)، نراقی	سه خانه اعیانی، بروجردی، بنی‌کاسظمی و مرتضوی	Elr 2012	عمارت‌های تاریخی	
جشن اسفندی	جای خالی و آبریزان و لت‌بازی	انجوی، مری بویس (۳)، بیرونی (۳)	دامنه جغرافیایی، تقویم، باورها و رسوم	حبیب برجیان ۲۰۱۲	-	
سفال و کاشی‌گری	عکس‌هایی از آثار سفالی و کاشی‌های موجود در موزه‌ها	ابولیسور واتسون (۸)، مورگان، شهریار عدل (۲)، پورتر (۵)، مهدی بهرامی (۵)، شیلا بلر (۴)	کاشی‌سازی، کاشی‌کاران (ابوزید)، جلاکاری در کاشان، سفالگران قبل مغول، میناکاری، کاشی لعابی عصر ایلخانی	Margaret graves 2014	-	
جامع مذهبی	شاه‌عباس اول، بابایی بن لطف، ملا محسن، داراشکوه، فیض، بنیامین امینه، آئینس جهانی	مهرداد امانت (۲)، لوی، کتاب انوشی، متی، دلا واله، مشیه بن رفاعی، بابایی بن فرهاد، سعید سرمد، ریحانی	تاریخ فرهنگ و مذهب؛ جمعیت و اقتصاد	مهرداد امانت ۲۰۱۲	جامعه یهودی	
	ملا محمدحسین بشروی، نقطه الکاف (پرپا)	عباس مهرداد و موسی امانت، پرتو بیضایی (۲)، ریحانی	بهاثیت در اطراف و روستاهای کاشان، تشکیلات، فرهنگ و تحصیلات، مدارس بهایی، وضعیت بعد جنگ جهانی	مهرداد امانت ۲۰۱۲	جامعه بهایی	
لهجه مادری	دارای جداول	یارشاطر (۲)، برجیان (۲)، پوریچی، پیرلی، کوک (۲)، گنورگ مورگنشر (۲)، دونالد استیلو (۲)، گرنوت وینفورد (۲)	تاریخچه بررسی‌ها، وضعیت گرامری، آوایی	حبیب برجیان ۲۰۱۲	لهجه‌های راجسی روستایی	
		لهجه‌های مرکزی، اصفهان	آواشناسی، اسم، فعل ضمائر	حبیب برجیان ۲۰۱۲	لهجه یهودی شهری	

* اعداد به معنی تعداد ارجاع به آن مؤلف در اثر است.

اگر وضعیت مقالات تخصیص داده شده به قم را که از قدیم با این شهر پیوند داشته است، با کاشان مقایسه کنیم، در مورد قم به مدخل‌های شهر قم (صرفاً تاریخ قم تا صفویه)، دریاچه قم، کتاب تاریخ قم، قاضی سعید قمی، حسن بن علی قمی (در مجموع ۵ مدخل) برمی‌خوریم. در مجموع در *ایرانیکا*، کاشان از زوایای مختلف و حتی امروزی (مانند مدخل آریان‌پور) مورد توجه قرار گرفته و مقالات تفصیلی ذیل خود شهر در آن تولید شده است. به علاوه ویژگی مثبت دیگر *ایرانیکا* پرداخت مستقل به شماری از مناطق اطراف کاشان مانند آران، بیدگل، قهرود، مشهد اردهار، جوشقان، قهرود و... در مدخل‌هایی جداگانه است. موضوعات دیگری که به نحوی خارج از مطالعات داخلی قرار گرفته، نظیر یهودیان و بهائیان و لهجه‌های این منطقه نیز بنا به توجه و علاقه تیم اداره‌کننده در فهرست موضوعات و مدخل‌های مهم قرار گرفته است. این حد از توجه به کاشان در قیاس با قم، هم معرف اهمیت فرهنگی تمدنی کاشان و هم وجود زمینه‌های مطالعاتی جهانی از کاشان در نزد محققان بین‌المللی و شاهدی است بر آنکه تعمیق ارتباطات بین‌المللی می‌تواند به تولید دانش بیشتر و فراگیرتر حول شهر بینجامد.

۲-۳. بازنمایی کاشان در سطح ملی

مراجع اصلی و مهم دانشنامه‌ای در لایه یا ساحت ملی را می‌توان حاصل فعالیت و تشکیلات علمی رسمی در سطح کلان و ملی و دانش تولیدشده در این محدوده دانست. در حال حاضر، با وجود انتشار دانشنامه‌های مختلف عمومی یا تخصصی، می‌توان از سه دانشنامه قابل اعتنا و عمومی سخن گفت که بعد از انقلاب و با بودجه، تشکیلات و کار گروهی شماری از پژوهشگران سامان یافته و موفق به تولید مقالات و آثار متعدد در گستره جهان اسلام یا تشیع شده‌اند. *دایرةالمعارف بزرگ اسلامی*، *دانشنامه جهان اسلام* و *دانشنامه سه خروجی بزرگ* دانشنامه‌ای بعد از انقلاب به شمار می‌روند و سه مرکز یا نقطه معرفتی ملی هستند که در زیر وجوه دانشگرانه و دانش‌ساز آن‌ها تحلیل و سپس نگره و موضع آن‌ها به سوژه معرفتی این جستار، یعنی کاشان ارائه می‌شود.

۱-۲-۳. دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (دبا)

این دانشنامه با سیاست‌ها و فعالیت بنیاد دایرةالمعارف بزرگ اسلامی انتشار یافته است که خود در سال ۱۳۶۲ با تلاش محمدکاظم موسوی بجنوردی تأسیس شد. علاوه بر *دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (دبا)* و ترجمه عربی (داک) و انگلیسی آن با مشارکت مرکز اسماعیلی لیدن (تحت عنوان *اسلامیکا*)، دانشنامه‌های مختلف موضوعی دیگری نظیر فرهنگ مردم ایران، خلیج فارس، تهران،

زبان و گویش‌ها، کردشناسی و آذربایجان‌شناسی نیز در دامنه فعالیت‌های آن قرار گرفته و چندین جلد آن‌ها تاکنون منتشر شده است. تا سال ۱۳۹۸، ۲۴ جلد دبا (هر جلد تقریباً در ۷۵۰ صفحه) منتشر و مقالات برگزیده آن توسط انتشارات لیدن به انگلیسی ترجمه و در سایت بریل قرار داده شده و قرار است کل دانشنامه تا ۱۶ جلد به انگلیسی (اسلامیکا) در آن منتشر شود (سایت دبا). در جدول ۴، وضعیت کلی این بنیاد و مدخل‌ها و موضوعات مرتبط با کاشان که تا سال ۱۳۹۹ منجر به تولید مقاله در آن شده، به همراه نویسندگان آن‌ها آمده است.

جدول ۴: وضعیت نهادی و نیز مقالات دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (دبا) درباره کاشان

نهاد	بنیان‌گذار و اعضا/ گروه‌ها	مهم‌ترین خروجی/ چشم‌انداز	مدخل‌های مرتبط با کاشان	سایر مدخل‌های هم‌پیوند
بنیاد دایرةالمعارف بزرگ اسلامی	محمّد کاظم موسوی بجنوردی، اعضای پیوسته و وابسته: ۳۰۰ نفر، شورای عالی متشکل از ۴۶ نفر از مدیران بخش‌ها و مشاوران علمی و ویراستاران؛ ۱۶ گروه علمی	دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (۸ جلد از ۳۵ جلد عربی، ۲۴ جلد از ۳۵ جلد فارسی تا مجلد و مدخل رساله دلگشا، ۶ جلد از ۱۶ جلد انگلیسی) حوزه‌های آتی: دانشنامه ایران (۳۰ جلد)، تاریخ جامع ایران (۲۰ جلد)، فهرست‌واره کتب فارسی (۲۵ جلد)، دانشنامه تهران (۸ جلد) تجهیز کتابخانه با ۸۵۰ هزار جلد	۱. ابوطاهر کاشانی/خاندان (فاطمه کریمی)؛ ۲. ابوزیدآباد: محمدحسین گنجی؛ ۳. ثریا/نشریه: علی میرانصاری؛ ۴. اسد کاشی/صفوی: علی میرانصاری؛ ۵. باباافضل کاشی: مرتضی قرایی گرکانی مقاله بلند ۱۳۹۹؛ ۶. تقی‌الدین کاشی: لیلا پژوهنده؛ ۷. ابوزید کاشانی: فاطمه کریمی؛ ۸. ابوالقاسم کاشانی (مؤلف عرابص الجواهر: سید علی آل داود؛ ۹. آقابزرگ/مسجد و مدرسه: علیرضا همایون‌فر؛ ۱۰. تشبیهی کاشانی/صفویه نقطوی: بخش ادبیات؛ ۱۱. ابولؤلؤ: حسن یوسفی اشکوری؛ ۱۲. ابوزید کاشانی-هنرمند: فاطمه کریمی؛ ۱۳. ادهم کاشانی (شاعر قرن ۹): کامران کسای ۱۳۹۸؛ ۱۴. ادیب شیبانی (قاجار): قنبرعلی رودگر ۱۳۹۹؛ ۱۵. اسماعیل کاشانی بافنده قرن ۱۱: مریم همایونی؛ ۱۶. تشبیهی کاشانی (شاعر صفوی): بخش ادبیات ۱۷. ابوالحسن غفاری نقاش: یحیی ذکا؛ ۱۸. تقی‌الدین کاشی میرتذکره: لیلا پژوهنده ۱۳۹۸؛ ۱۹. انوشیروان بن خالد مؤلف نفثة المصدور: ابوالفضل خطیبی ۱۳۹۹	اصفهان (۱. جغرافیا: عباس سعیدی؛ ۲. حیات فرهنگی: احمد پاکتچی؛ ۳. ادیان: فرامرزحاج منوچهری؛ ۴. علوم و معارف: احمد پاکتچی؛ ۵. هنر و معماری: مهیانو علیزاده؛ ۶. ادبیات فارسی:؟؛ ۷. ادبیات عرب: آذرتاش آذرنوش) ابیان: محمدحسن گنجی ریاض الحکایات ملا حبیب شریف کاشانی (محمدجعفری ۱۳۹۸ مقاله بلند ۴ بخشی) راوندی، فضل‌الله ابوالرضا (کوتاه، مسعود تازه ۱۳۹۸) راوندی، قطب‌الدین (متوسط، قرن ۶، احمد پاکتچی ۱۳۹۸)؛ ابن راوندی (زریاب و رضازاده، ۱۳۹۹ بلند)؛ لهجه بیدگلی (۱۳۹۹، ج ۱۳)؛ اردهال (عباس سعیدی ۱۳۹۸ کوتاه)

به علت انتشار دبا تا مدخل دال، هنوز درباره شهر کاشان، مدخل اختصاصی منتشر نشده اما موضوعات مرتبط قابل توجهی درباره کاشان توسط این مرکز مورد پژوهش قرار گرفته و شماری از آن‌ها هم با ترجمه در پایگاه اسلامیکای بریل لیدن قرار گرفته‌اند که برخی از آن‌ها مانند ابولؤلؤ، بدیع است، اما برخی نیز با عناوین *دانشنامه ایرانیکا* شباهت عنوانی دارند (بیدگل، ابوطاهر و...). با وجود این، تنوع و جزئیات قابل توجه‌اند اما به نظر می‌رسد جلب همکاران متخصصان محلی برای این موضوعات به غنا و به‌روزرسانی موضوعات و محتوا منجر می‌شود.

۲-۲-۳. دانشنامه جهان اسلام (دجا)

این دانشنامه به‌عنوان خروجی فعالیت‌های بنیاد دایرةالمعارف اسلامی، طراحی و انتشار یافته است. این مرکز در سال ۱۳۶۲ با حمایت رئیس‌جمهوری وقت و مدیرعاملی مهدی محقق شکل گرفت. می‌توان شروع به کار این مرکز را در ادامه پروژه *دانشنامه ایران و اسلام* به سرپرستی یارشاطر دانست که تا سال ۱۳۶۱ و با حمایت مقامات وقت (بنیاد فرح) توانسته بود ۱۰ جلد از این دانشنامه (تا اخوان المسلمین) را که ترکیبی از تألیف و ترجمه *دانشنامه اسلام لیدن* بود، توسط بنگاه ترجمه و نشر کتاب سامان دهد. شروع به کار این دانشنامه برای احتراز از تکرار کارهای قبلی و موضوعات، از حرف «ب» به بعد بوده است. (چون دانشنامه‌هایی قبلاً و نیز همان زمان شروع به نشر کرده و در حوزه الف را مقالات مختلفی تولید شده بود). سیاست این دانشنامه نشر مقالات به صورت ترکیبی از تألیف و ترجمه بوده و برخلاف دانشنامه قبلی ایران و اسلام، متعهد به منبع خاص (مانند *دانشنامه اسلام لیدن*) نبوده و از منابع مختلف و محققان دیگر نیز ترجمه و گاه چند مقاله را تلفیق کرده است (سایت مرکز/ دیباچه دانشنامه). ترجمه آن به عربی با عنوان *دائرةالمعارف العالم الاسلامی* نیز جزء برنامه‌های آن است و تاکنون ۱۱ جلد (تا مدخل‌های ت - ج) منتشر شده است. ساختار تشکیلات اداری آن دارای چهار رکن است:

۱. ریاست عالی؛ ۲. هیئت امانا (۱۳ نفر)؛ ۳. هیئت‌مدیره (رئیس هیئت امانا، مدیرعامل و معاونان)؛
۴. هیئت مشاوران علمی. چشم‌انداز این دانشنامه هرچند ۴۰ جلد بوده (حدادعادل، ۱۳۸۰: ۲۴۰)، اینک به ۶۰ جلد رسیده است (سایت بنیاد/ چشم‌انداز). به‌طور خلاصه اطلاعات نهادی و مدخل‌هایی را که در آن، درباره کاشان در نظر گرفته یا تولید شده‌اند، در جدول ۵ می‌بینیم.

جدول ۵: وضعیت نهادی و نیز مقالات دانشنامه جهان اسلام (دجا) درباره کاشان

نهاد	هیئت امنا/گروه‌ها	اعضای علمی و خروجی‌ها	مدخل‌های مرتبط به کاشان	مدخل‌های هم‌پیوند (چاپ‌شده و نشده)
بنیاد دایرةالمعارف اسلامی	مدیران عامل: نصرالله پورجوادی (۱۳۶۴-۱۳۶۹) و حدادعادل (از ۱۳۷۴ تاکنون)	۱۲۰ نفر عضو هیئت علمی و ۱۴۰۰ مؤلفان همکار خارج از بنیاد	کاشان (منتشرنشده)، ابوالعباس احمد کاشانی، عبدالرزاق کاشانی، عبدالعزیز کاشانی، ابوالقاسم کاشانی، عزالدین محمود کاشانی، علی یربسی کاشانی، غیاث‌الدین جمشید کاشانی، فتح‌الله کاشانی، مصطفی کاشانی (قرن ۱۳ و ۱۴)، ملا محسن فیض کاشانی	اردهال پنجه‌شاه پشت مشهد مرآة قاسان محمدهادی رمزی کاشانی باباافضل (زریاب: مقاله بلند) طاهر مستوفی کاشانی (بصیرالملک) پرتو بیضایی (چ ن) حبیب بن موسی (فریار ۱۳۶۵)
تأسیس از سال ۱۳۶۲	جلد ۱: جعفر سبحانی، سید جعفر شهیدی، عبدالکریم سروش، ابوالقاسم گرجی، مهدی محقق، احمد طاهری (معاون ۱۳۶۲ تا ۱۳۷۰)، مصطفی میرسلیم (معاون ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۴) علی‌اکبر ولایتی	ترجمه دانشنامه به عربی (تاکنون جلد ۱۱) چاپ کتاب از مقالات تولیدی به زبان انگلیسی چشم‌انداز نشر و تکمیل دانشنامه تا ۶۰ جلد (تاکنون ۲۸)	تأسیس مؤسسه انتشاراتی کتاب مرجع ایجاد «مرکز تحقیقات جهان اسلام» پس از پایان انتشار مجلدات ۶۰ دانشنامه	خلیفة الافکار و زبدة الاثـعار (آل داود ۱۳۹۳) حسن کاشی آملی (شاعر قرن ۷) دلچان (معصومه بادنج ۱۳۹۳) جوشقان و کامو (معصومه بادنج ۱۳۹۵)
	هیئت امنای کنونی بر اساس جلد ۲۸: صادق آملی لاریجانی، نصرالله پورجوادی، حدادعادل، غلامعلی خوشرو، علی ذوعلم، جعفر سبحانی، جمال‌الدین تبرازیان، حسن طارمی، موسی فقیه حقانی، مهدی محقق، رضا مختاری، مصطفی میرسلیم، علی‌اکبر ولایتی	پایان انتشار مجلدات ۶۰ دانشنامه تملک و ساخت ساختمان و تأسیسات جدید با معماری متمایز برای اداری، پژوهشی و کتابخانه (۱۹ هزار مترمربع اراضی عباس‌آباد	فیض کاشانی	
	هیئت امنای کنونی بر اساس جلد ۲۸: صادق آملی لاریجانی، نصرالله پورجوادی، حدادعادل، غلامعلی خوشرو، علی ذوعلم، جعفر سبحانی، جمال‌الدین تبرازیان، حسن طارمی، موسی فقیه حقانی، مهدی محقق، رضا مختاری، مصطفی میرسلیم، علی‌اکبر ولایتی	گروه‌ها: ۱۶ گروه علمی و شاخه‌های اصلی و فرعی تأسیس پژوهشکده بنیاد		

از میان مجموعه مقالات و کتب انتشاریافته و خاصه دانشنامه‌های تولیدی، چون آخرین جلد چاپی تا حرف «ش» (جلد ۲۸ از شهادت تا شیعه) را در بر گرفته و به حرف «ک» نرسیده، نمی‌توان دانست که کاشان چقدر و با چه کیفیتی در حوزه الفبایی بررسی و تأمل آن قرار دارد. با این حال عنوان کاشان و سایر عناوین مرتبط با این شهر پیش‌بینی و در سایت آنلاین ارائه شده است. لذا تا مدخل‌های انتشاری را در جدول ۵ می‌توان دسته‌بندی کرد.

با توجه به حجم امکانات این مرکز و گروه‌های شانزده‌گانه، هنوز حجم زیادی از مقالات درباره کاشان تولید نشده است؛ گرچه شماری از مدخل‌های در نظر گرفته شده و تولیدی جدید بوده و در منابع دیگر بدان‌ها توجه جدی نشده است؛ مانند پنجه‌شاه، پشت مشهد و مرآة قاسان.

۳-۲-۳. دایرةالمعارف تشیع

این مجموعه دانشی با تمرکز بر روی مذهب شیعه با حمایت بنیادهای مذهبی تقریباً خصوصی یا وقفی (بنیاد خیریه و فرهنگی شط) شروع به کار کرد. این مرکز هرچند تا انتشار آخرین جلد چندین حامی را عوض کرد و زیر نظر چندین ویراستار و دانشنامه‌نویس مبرز انتشار یافت، عملاً با جلد ۱۶ متوقف و به پایان خود نزدیک شد. شاید یک دلیل آن علاوه بر کمبود حمایت مالی، انتقادهای وارد بر کیفیت علمی و نظارت سهل‌گیرانه و غیراستاندارد بر آن باشد. با این حال، شهر کاشان در این مرکز معرفتی که اطلاعاتش در جدول ۶ خلاصه شده، چنین بازنمایی شده است.

جدول ۶: وضعیت نهادی و نیز مقالات دانشنامه تشیع درباره کاشان

نهاد علمی	اعضا و گروه علمی	مدخل‌های اصلی
بنیاد اسلامی طاهر (تا ۱۳۶۱ و انتشار ۲ جلد)	سرپرستی مهدی محقق تا ۱۳۶۲، کامران فانی و خرمشاهی	کاشان (حسین کریمیان)، ابراهیم کاشانی (محدث)، ابوالقاسم خان کاشانی/ فروغ شاعر، تقی‌الدین کاشی، ملا حسن کاشی آملی، عبدالرزاق کاشانی، عبدالرسول مدنی کاشانی (هر ۴ جمیله هاشمی)، میر عبدالصمد عطایی، علم الهدی کاشانی، غیاث‌الدین کاشانی، ملا فتح‌الله کاشانی، سید علی‌اکبر حائری کاشانی، زین‌العابدین خان کاشانی، محتشم، ملا محسن فیض، آخوند کاشی میرزا تقی‌خان کاشی (حسن انوشه)، سید مصطفی کاشانی
بنیاد خیریه شط (فهیمة انجدانی ۱۳۶۹ تا ۱۳۸۸ و انتشار تا ۱۳ جلد)	سرپرستی احمد صدرحاج جوادی (۱۳۶۲ تا ۱۳۹۲)	
انتشارات حکمت تا جلد پایانی ۱۵ در ۱۳۹۴	سرپرستی کامران فانی و خرمشاهی از ۱۳۹۲ همکاری ۱۰۰ محقق دارای روش‌نامه و قواعد تدوین	
انتشار ۲۰ هزار مقاله		

در این دانشنامه، مدخل‌های زیاد اما عمدتاً کوتاه به کاشان اختصاص یافته است که شماری از آن‌ها که طولانی بوده‌اند، در جدول ذکر شد. از ذکر مدخل‌های هنرمندان که عمدتاً با امضای رفیعی مهرآبادی (۲۲ عنوان) آورده شده‌اند، به علت کوتاهی اجتناب شد. طولانی‌ترین مدخل‌ها اختصاص یافته ذیل هنرمندان کاشان و برخی شخصیت‌های آن است. به‌رغم پرداختن به برخی شخصیت‌های مذهبی و شیعی و هنرمندان کاشان در این دانشنامه، متأسفانه مدخل‌های هنری هم بسیار کوتاه بوده و هم گاهی با استناد به یک مرجع ارائه شده‌اند؛ به‌گونه‌ای که به کار تکراری و برداشت و نقل صرف از کتب تاریخ کاشان (مانند آثار نراقی) نزدیک می‌شود؛ به‌عبارتی، با توجه به قدمت تشیع در کاشان و منطقه جبال، انتظار می‌رفت مقالات ارائه‌شده، تنوع، تازگی، محتوا، ارجاعات و استانداردهایی به‌مراتب بیش از کتب مورد اشاره و مقالات نگاشته در دانشنامه به

خواننده ارائه کنند.

۳-۳. کاشان‌شناسی در مقیاس محلی

تبدیل شهر به موضوع بررسی به سبک و الگوی دانشنامه‌ای در حوزه محلی، با توجه به ضرورت یک نهاد بزرگ و تخصص و کار جمعی و بودجه و... کمتر میسر است و لذا کاشان‌شناسی به سبک و الگوی دانشنامه‌ای در سطح محلی، چندان برجسته و مطرح نبوده است. از آنجایی که معرفت دانشنامه‌ای مستلزم بودجه، نظارت مداوم، کارگروهی و روشمندی علمی است، این شناخت اگر هم در این سطح حاصل شود، تا رسیدن به استانداردهای لازم زمان خواهد برد. لذا در این بخش ناچاریم کاشان‌شناسی نهادی در سطح محلی را با مراکز علمی مشابه تحلیل کنیم. نهایی که گاه به عشق و علاقه یک یا چند نفر نیز چراغ شناخت شهر را روشن نگه داشته‌اند. لذا با در پراتز گذاشتن فعالیت‌های انفرادی پراکنده، می‌توان از اقدامات کاشان‌شناسانه سه نهاد سخن گفت: دانشگاه کاشان و مرکز کاشان‌شناسی آن، بنیاد فرهنگ کاشان و دفتر کاشان‌شناسی کتابخانه آیت‌الله غروی.

۱-۳-۳. بنیاد فرهنگ کاشان

ظاهراً اولین فعالیت‌های نهادمحور بعد از انقلاب برای کاشان‌پژوهی، با تأسیس بنیادی به نام فرهنگ کاشان و به پشتوانه مقامات کشوری صورت گرفته است. ایده بنیاد فرهنگ کاشان به سعی، علاقه و سرمایه حسین محلوجی، وزیر اسبق معادن، برای تدوین یک کتاب جامع کاشان (دو مجموعه مقالات) و چند طرح تحقیقاتی در ۱۳۷۵ مطرح شده و در سال ۱۳۸۱ با الگوبرداری احتمالی از *ایرانیکا* و ایجاد سایت کاشانیکا، به‌طور رسمی به فعالیت پرداخته است. در مشخصات این بنیاد، جز نام مدیرعامل، نشانی از مشاوران، هیئت علمی، ویراستاران و... نبوده و به‌جز اسامی برخی از محققان همراه با مرکز، مشخص نیست کار علمی و گروهی بنیاد بر کدام مبنای روش و نظام گروهی و ذائقه کدام گروه علمی سامان می‌یابد. با وجود این، شماری مقاله و کتاب اعم از تألیف یا ترجمه توسط این بنیاد نشر یافته که مهم‌ترین آن‌ها طرح موسوم به دانشنامه کاشان و چند کتاب است. تا سال ۱۳۹۳ فقط مجلدات ۳ و ۴ و ۵ این اثر انتشار یافته‌اند (درخشانی، ۱۳۸۲) و ظاهراً جلد ۱ و ۲ هنوز منتشر نشده است. دانشنامه ۳ و ۴ در سال ۱۳۸۲ با عنوان آریائیان، مردم کاشی، آمد، پارس و دیگر ایرانیان در ۱۳۲۸ صفحه چاپ شده که جلد ۴ صرفاً کتاب‌شناسی و واژه‌نامه جلد ۳ به شمار می‌رود. جلد ۵ دانشنامه نیز در قطع رحلی بزرگ، کاغذ گلاسه تمام‌رنگی در ۵۷۶ صفحه به نامداران کاشان اختصاص یافته و در فاصله ده‌ساله،

کاشان در
کاشان‌شناسی‌های
دانشنامه‌ای و نهادی

احتمالاً آخرین اثر تولیدی این بنیاد در ۱۳۹۳ است (سایت بنیاد فرهنگ)؛ زیرا درگاه این مرکز^۲ از سال ۱۳۹۴ تا زمان نگارش، به روزرسانی نشده و آخرین خبر آن مصاحبه با بنیان‌گذار است. در مجموع به نظر می‌رسد تصور بنیان‌گذاران از تدوین و نشر دانشنامه، عمدتاً به صورت مدخل‌های الفبایی و با موازین و اصول علمی که مستلزم تشکیلات و نظارت علمی و سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی با اهل فن هست، فاصله دارد و در ذهن بنیان، بیشتر مستندسازی و گردآوری مطالب در سطح عمومی و غیرتخصصی درباره کاشان بوده و دانشنامه‌های مذکور نیز با الگوی یک کتاب منتشر شده‌اند.

هرچند شماری از آثار منتشره یا بارگزاری شده در اسناد الکترونیک و وبسایت این بنیاد، متعلق به منابعی خارج از این نهاد هستند، بخش زیادی از آن‌ها سیمایی معرفی‌نامه‌ای و توصیفی دارند و گاه بدون ارجاعات و روش‌های علمی‌اند (مانند سالنامه خانه‌های تاریخی یا کتاب بقاع و مساجد که به یک کاتالوگ مشابه‌اند)، یا جزوات و مقالاتی هستند که بر اشخاص و نام‌آوران متمرکزند و گاه به‌رغم تمرکز بر موضوعات مهمی درباره کاشان همچون فرش، گویش، موسیقی، ضرب‌المثل و... با رویکرد گردآوری برای مخاطبان عامه‌پسند به صورت کتابچه و جزوه تدوین شده‌اند و بعضی فاقد شناسنامه، طرح جلد و هویت بنیاد هستند. با این حال، در این مجموعه بعد از تدوین کتاب‌شناسی کاشان (۱۳۷۸)، آثاری چون ترجمه و نشر کتاب *من هم باستان‌شناس* (گريشمن، ۱۳۸۹) و *فهرستگان اسناد کاشان* (سادات بیدگلی، ۱۳۸۸) توانسته‌اند منابع و داده‌های خوب و ارزشمند تاریخی را برای مطالعات بیشتر و استفاده‌های علمی و آتی فراهم کنند. اما متناسب با قدمت تشکیل، تولیدات علمی و مستند و قابل توجهی از این نهاد نداریم.

۳-۲-۳. مرکز کاشان‌شناسی: فعالیت‌های مطالعاتی محلی در قالب دانشگاهی

فعالیت کاشان‌شناسانه مهم و علمی قابل توجه در این شهر که از نام و الگوی دانشنامه‌ای در عناوین فعالیت‌هایشان برخوردار نبوده اما موفق به تولید مقالات و دانش علمی قابل توجهی شده، مرکز پژوهشی کاشان‌شناسی است. فعالیت‌های این مرکز تا حدی توانسته به تولید دانش، پژوهش و یافته‌های نوین و جدیدی درباره کاشان در قالب‌های دانشگاهی و علمی و با ارجاع بینجامد.

این مرکز در سال ۱۳۸۳ با تدارک انتشار یک نشریه برای نشر آثار و به‌عنوان نهادی وابسته به دانشگاه کاشان شکل گرفته است (نک: سایت مرکز و مجله کاشان‌شناسی). اجرای طرح‌های تحقیقاتی و برگزاری کنگره‌ها و سخنرانی‌های مختلف و انتشار کتاب و مهم‌تر مجله کاشان‌پژوهی که بعداً به کاشان‌شناخت تغییر نام داد، نقش مهمی در تولید دانش محلی از سوی

این نهاد داشته است. مجله مرکز به صاحب امتیازی دانشگاه کاشان و هیئت تحریریه‌ای متشکل از استادان دانشکده‌های ادبیات و علوم انسانی و معماری و هنر دانشگاه کاشان و استادان کاشان‌پژوه سایر دانشگاه‌های کشور، اولین شماره خود را در بهار ۱۳۸۴ با عنوان *کاشان‌شناخت* منتشر کرد که می‌توان آن را مبین خروجی‌های علمی‌اش دانست.

در تحلیل عملکرد و اقدامات مهم شانزده‌ساله این مجله، علاوه بر مرور وضعیت و تغییرات آن از زمان شکل‌گیری، اطلاعات مقالات و موضوعات پرتکرار و نویسندگان پرتکرار آن (به‌لحاظ بسامد تا حداکثر ۶ مقاله و بر مبنای نمایه مجله تا ابتدای سال ۱۴۰۰، نک: سایت و نمایه مقالات مجله بهار ۱۴۰۰) در جدول ۷ خلاصه شده است.

جدول ۷: وضعیت نهادی و نیز مقالات تولیدی مرکز کاشان‌شناسی

رساله / اقدام	سال نشر / اجرا	وضعیت	تغییرات و تداوم	نویسندگان فعال (تعداد مقاله)	موضوعات پرتکرار (تعداد مقاله)
دوفصلنامه کاشان‌شناسی	شروع نشر بهار ۱۳۸۴	انتشار ۲۴ شماره و بیشتر از ۲۰۰ مقاله	(انتشار نخست با عنوان <i>کاشان‌شناخت</i> و تبدیل عنوان به <i>پژوهش‌نامه کاشان</i> در انتشار دوره جدید و شماره ۹ در ۱۳۹۱ و مجدداً تبدیل به عنوان <i>کاشان‌شناسی</i> در شماره ۲۰ بهار ۱۳۹۷؛ اخذ رتبه علمی مصوب در ۱۳۹۶	مشهدی (۱۳)، باباافضل (۲۲)، آران و بیدگل (۱۱)، تفسیر (۱۲)، عرفان (۹)، فیض کاشانی (۴۵)، کاشان (۴۷)	نوشتار آبدی (۱۴)، شجره (۹)، مدنی، موحدی، مهدی‌زاده (هرکدام ۶)
برگزاری همایش‌ها و سخنرانی‌های علمی	همایش فیض کاشانی (۱۳۸۷)، همایش ملی باباافضل (۱۳۸۹) و سمینار نظام وفا بیدگلی (۱۳۹۴)، همایش ملی کاوش‌های باستان‌شناسی منطقه کاشان (۱۳۹۴)، همایش جهانی کاشی زرین‌فام، همایش باغ‌های تاریخی کاشان (۱۳۹۵)، همایش عزالدین محمود و عبدالرزاق کاشانی (۱۳۹۷) لغو در هفته برگزاری، اما همراه با انتشار مقالات، نشست‌های ماهانه علمی پراکنده	۱۳۹۴ تا ۱۳۹۸	مجموعه مقالات کنگره بزرگداشت ملا محسن فیض کاشانی (شماره ۴-۵ مجله کاشان‌شناخت، ۱۳۸۷) انتشار مجموعه مقالات همایش ملی مطالعه و شناخت باغ‌های تاریخی منطقه کاشان (۱۳۹۶)		کاشان در کاشان‌شناسی‌های دانشنامه‌ای و نهادی

به لحاظ موضوعی، تنوع زیادی در عناوین مقالات منتشره (۲۰۰ مقاله) به چشم می‌خورد؛ اما با تحلیل نمایه مقالات مندرج در سایت مرکز، «کاشان، افضل‌الدین فیلسوف، فیض کاشانی و آران و بیدگل» پربسامدترین موضوعاتی هستند که در این مرکز و مجله بدان پرداخته شده و درباره آن‌ها مطلب و دانش بیشتر تولید شده است. یکی از دلایل پرداختن بیشتر به این موضوعات، همان همایش‌ها و کنفرانس‌های برگزار شده در مرکز است که زمینه‌ساز اندیشه و نوشتن و تولید مقالات فراوان‌تر هم شده است. به علاوه، مقالات منتخب این همایش‌ها در مجموعه مقالات مربوط درج و مجدداً شماری از برگزیده‌های آن‌ها در مجله مرکز منتشر شده‌اند و به ایجاد گفتمانی علمی در خصوص موضوع انتخابی یاری رسانده‌اند. در میان نویسندگان، سوای از علاقه و زمینه پژوهش، از نقش شماری از مدیر مسئولان و سردبیران دوره‌های مختلف نیز نباید غافل بود که باعث شده نام آن‌ها در جرگه نویسندگان پرکار مجله قرار گیرد. با این حال، برخی از موضوعات مهم نظیر توسعه (فقط با سه مقاله) یا روستاهای پیرامون و غیرمشهور کاشان و... تا این هنگام به‌طور جدی در حوزه تولید دانش و پژوهش و پرداخت مجله قرار نگرفته است.

۲-۳-۳. اقدامات پراکنده

در سال‌های اخیر، دفتر کاشان‌شناسی آیت‌الله غروی وابسته به کتابخانه آیت‌الله غروی کاشان، اقدام به نشر مجموعه مقالاتی در یک کتابنامه ثابت با نام *نامه کاشان* کرده است. این کتابخانه در ۱۳۸۷ نخستین دفتر خود را ارائه (عاطفی و همکاران، ۱۳۸۷) و تاکنون ۱۰ شماره یا دفتر از این مجموعه را منتشر کرده است. این دفترهای سالانه و گاه نامنظم، مجموعه مقالاتی را از نویسندگان علاقه‌مند به مطالعات کاشان و پیرامونش در بر می‌گیرد و به‌طور متوسط ۱۶ تا ۲۰ عنوان (اعم از یادداشت، پیام، جستار کوچک و بزرگ) را در هر کتاب (از ۱۳۰ تا ۱۸۰ صفحه) منتشر کرده است. هرچند نشر و تولید در این دفتر فاقد روش‌نامه مشخص نگارش، نظام داوری و ویراستاری علمی و بیشتر کاری کتابخانه‌ای است، دارای نشر ناپیوسته بوده و تاکنون و طی ۱۳ سال توانسته است بدون تشکیلات مشخص یا مصوب رسمی و اعلامی، به کار مطالعاتی در این حوزه ادامه دهد. این سالنامه‌ها که به‌کوشش افشین عاطفی تا شماره ۱۰ رسیده، بدون سایت یا پایگاه مشخص اطلاع‌رسانی و تعامل دوسویه است و از یک وبلاگ شخصی در این مورد بهره جسته است.^۳

از سایر اقدامات می‌توان از انتشار ویژه‌نامه‌های مختلف (در قالب شبه‌دانشنامه‌ای) مانند *ویژه‌نامه فرهنگ عامه*، مقالات منتشره در نشریات دیگر کشور، یا نشر کتب مرتبط با این منطقه در شهر کاشان نام برد که به‌واسطه عدم تداوم فعالیت نهادی، خارج از بررسی این جستار قرار می‌گیرند.

۴. نتیجه‌گیری

توسعه اجتماعی و تولید دانش و معرفت درباره سوره‌ها در تناسب و تعامل با یکدیگرند. هرچقدر شهر دگرگونی بیشتر یابد، موضوعات جدیدتری را برای یادگیری و شناخت تولید می‌کند و از سویی دیگر، تکرر و ازدیاد مطالب و موضوعات مورد بررسی علم، به حل مشکلات و رشد شهر کمک خواهد کرد. اگر مقالات علمی و لاجرم فضای دانشنامه‌ها به‌عنوان محل جمع‌آوری پژوهشگران و انتشار منضبط این‌گونه مقالات را معیار تولید دانش در خصوص شهر کاشان بگیریم، نتیجه با بررسی در سه حوزه جهانی، ملی و محلی در جدول ۸ خلاصه شده است. در این جستار، تصویر کاشان در دو دانشنامه جهانی *ایرانیکا* و *اسلام* ارائه شد. دیدیم که کاشان در میان شهرهای دیگر ایران، خاصه شهرهایی که زمانی پایتخت سیاسی یا فرهنگی بوده‌اند، جایگاه قابل توجه اما مستلزم رشد بیشتر را دارد. سوای از رویکرد شرق‌شناسانه این مراکز (Lakhani & Kandharo, 2020) این حجم تولید دانش در قیاس با سه انسیکلوپدیای داخلی و به‌رغم بهره‌گیری هر دو از محققان بین‌المللی، ناشی از علاقه بنیان‌گذار و شورای ویراستاران آن‌ها هم هست که آن را مدنظر ایرانیان علاقه‌مند قرار داده است.

جدول ۸: خلاصه‌ای از عملکرد و دانش تولیدی در مراکز مورد بررسی

نام نهاد (دانشنامه/مجله)	سال‌های فعالیت	حدود تقریبی اعضای علمی (ثابت و فعال)	مجله یا دانشنامه/تعداد تقریبی مقالات مهم در مورد کاشان
EI	۱۹۱۳ تا ۲۰۲۰ (۱۱۷ سال)	۳۵۰ هر ویراست	سه ویراست و در هر ویراست حدود ۹۰۰۰ مقاله / ۳۵ عنوان
IRANICA	۱۹۹۰ تا ۲۰۱۷ (۲۷ سال)	۴۰ ویراستار	حدود ۹۰۰۰ مدخل // ۱۶ مدخل اصلی و ۳۰ مقاله مرتبط
دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (دبا)	۱۳۶۲ تا ۱۳۹۹ (۳۷ سال)	۳۰۰	۲۴ جلد دانشنامه ۱۶۴۷۰ مقاله آنلاین (۱۱ مدخل اصلی)
دانشنامه جهان اسلام (دجا)	۱۳۶۲ تا ۱۳۹۹ (۳۷ سال)	۱۲۰	۲۸ جلد و ۲۵۰۰۰ مدخل (۱۳ مدخل اصلی در نظر گرفته)
دانشنامه تشیع	۱۳۶۱ تا ۱۳۹۴ (۳۳ سال)	۱۰۰	۱۵ جلد دانشنامه و ۲۰۰۰۰ مدخل (۲۰ مدخل متوسط و بزرگ در مورد کاشان)
کاشان‌شناسی	۱۳۸۴ تا ۱۳۹۹ (۱۶ سال)	۱۸	۲۴ جلد دوفصلنامه و ۲۰۰ مقاله علمی
بنیاد فرهنگ کاشان	۱۳۷۵ تا ۱۳۹۹ (۲۵ سال)	نامعین	۳ جلد کتاب موسوم به دانشنامه و ۲ کتاب موفق
نامه کاشان	۱۳۸۷ تا ۱۴۰۰ (۱۳ سال)	نامعین	۱۰ جلد و متوسط ۱۵۰ جستار/مقاله

کاشان در
کاشان‌شناسی‌های
دانشنامه‌ای و نهادی

از سویی دیگر، در مقیاس ملی از سه دانشنامه دارای قدمت و تشکیلات و با کار مداوم و برنامه‌ریزی شده، *دایرةالمعارف بزرگ اسلامی* با حجم و تنوع مطالب تولیدی با جزئیات بیشتر، جایگاه قابل تأمل تری را در مقالات دانشنامه‌ای در حوزه ملی کاشان‌شناسی داشته است. لذا انتظار می‌رود با این حجم و مقیاس از امکانات، از نگاه تکراری اجتناب و مدخل‌های جدیدتری که درباره آن‌ها دانش کمتری داریم، انتخاب و کاشان و هر شهر جایگاهی بلندتر در ایران‌شناسی پیدا کند و از تولید محتوای مشابه با دانشنامه‌های خارجی و در دسترس یا بدون جزئیات کاسته شود.

درحوزه محلی کماکان مرکز کاشان‌شناسی با فصلنامه پژوهشی خود بیشترین نقش را در تولید دانش و شناخت روشمند و علمی سوژه‌ای مانند کاشان و روشن کردن زوایای چندین محور مانند اشخاص، مکان‌ها، تاریخ و... (با پرداختن همایشی- ویژه‌نامه‌ای به موضوعاتی چون باغ‌ها، باباافضل، عزالدین کاشانی و...) داشته است و نقش آن را در میان سه نهاد محلی باید متمایز و برتر دانست. در مجموع و در سه حیطه نیز می‌توان پیش‌تاز تولید دانش مقاله‌ای و دانشنامه‌ای را *مجله کاشان‌شناسی و ایرانیکا* دانست.

اینک با مرور وضعیت نهادهای دخیل و مؤثر بر کاشان‌شناسی و دستاوردهای آن‌ها در این سال‌ها، نتایج و پیشنهادات زیر برای تأثیر بیشتر بر توسعه و شناخت کاشان قابل ارائه است.

- ارتباطات متقابل و همکاری و باخبری نهادهای علمی از یکدیگر عامل مهمی در اجتناب از تکرار و دوباره‌کاری، تخصیص مناسب منابع و تولید بیشتر دانش است. این نکته در زمان شروع نهضت دانشنامه‌نویسی ایران و پیدایش دو نهاد به‌موازات هم نیز بیان شده است. یک راه‌حل نه ادغام نهادهای تثبیت‌شده بلکه هم‌افزایی با همکاری و تعامل و تعریف طرح‌های مشترک توسط این نهادها برای تأمین بخش‌های مختلف، ارائه مشاوره یا تولید است.

- تقویت تعامل نهادهای محلی و ملی با مراکز بین‌المللی می‌تواند علاوه بر آگاهی از آخرین یافته‌ها یا حوزه‌های در حال پژوهش جهانی، به آشنایی با روش‌ها و استانداردهای روز هم برای محققان داخلی بینجامد. نمونه آن را در *ایرانیکا* و *دبا* می‌توان دید که در پایگاه بریل و در میان دهه‌ها دانشنامه حوزه آفریقا تا اسلام و چین و شرق دور، تنها دانشنامه با دسترسی رایگان *ایرانیکا* و تنها دانشنامه ایرانی کنونی *اسلامیکا* (ویراست انگلیسی *دبا*) است؛ اما تعامل چندانی بین نهادهای کاشان‌شناسی خارج کشور و داخل نبوده و شماری از مدخل‌ها در آن‌ها تکرار شده است.

- اصولاً نهادهای ملی علاوه بر رسالت کلان خود، یک مأموریت را به موازات مأموریت اصلی، تقویت مراکز تحقیقاتی محلی و شهرستانها قرار می دهند. این امر هم موجب رشد این نهادهای نوپای محلی می شود و هم کاهش دامنه فعالیت های متنوع دانشنامه ای را در پی دارد. جلب همکاری نهادهای محلی برای تولید مدخل های تخصصی از این منظر اهمیت دارد که مسلط ترین پژوهشگران هر شهر عموماً در حوزه و دانشگاه های محلی نیز فعالیت دارند. دیدیم که در میان نویسندگان دو سطح بالا نامی از این افراد به چشم نمی خورد.
- یکی از موفقیت های مرکز کاشان شناسی، پیوند زدن همایش ها به تولید در مجله خود بوده که باعث تولید مقالات متنوع علمی در این حوزه شده است. این تجربه، یعنی برگزاری همایش های موضوعی، یکی از راه های تأمین مقالات و گسترش شناخت علمی از کاشان و سایر شهرها خواهد بود.
- هنوز در میان موضوعات مورد بررسی هر کدام از این مراکز، جاهای خالی و مغفول و بدون جزئیات زیاد است. حوزه های مختلف اقتصاد، تاریخ و فرهنگ کاشان می تواند بین این مراکز تقسیم شود و در درازمدت به تولید دانش بیشتر و کاهش ناشناخته های ما منتهی شود. موضوعات کلانتر را می توان به مراکز ملی سپرد و موضوعات جزئی تر را در مراکز محلی بررسی کرد؛ مثلاً هنوز در مورد روستاهای پیرامون، لباس، داده های نسلی و جمعیتی در طول سالها، معماری، سابقه ادیان، اسطوره ها، فرهنگ باستانی، حفظ آخرین عکس ها و بقایای اماکن در حال تخریب یا در حال محو، باستان شناسی نقاط مختلف و... بعضاً حتی یک پاراگراف نوشته وجود ندارد و این موضوعات دانش قابل توجهی درباره کاشان ایجاد خواهد کرد. با توجه به وجود دانشگاه کاشان و برقراری سنت و گفتمان کاشان شناسی، اینک می توان از ایده دانشنامه تخصصی کاشان و برنامه ریزی بلندمدت برای تعیین قلمروهای بررسی و دامنه های موضوعی آن و به کارگیری استعداد های پژوهشی منطقه سخن گفت. اما حمایت مالی این موضوع چیزی است که باید با کمک چندین نهاد دیگر با مرکزیت یک نهاد شایسته و دارای توان علمی و دیدگاه ملی صورت گیرد. بدیهی است با گسترش جامعه اطلاعاتی و تحولات در شبکه های مجازی، عصر دانشنامه های عمومی و غیرمستند به سر آمده و نشر دانشنامه های فاقد پژوهش، ویرایش، ارجاعات و نظارت، عملاً با جنگل اطلاعاتی در دسترس جامعه بی معناست. از این رو معنای دانشنامه و رویکردهای آن نیز با این تحولات دگرگون می شود؛ لذا مراکز علاقه مند به کاشان شناسی برای افزودن کیفیت و تنوع به دانشنامه این شهر

باید پژوهش روشمند، نظارت و ارزیابی، مراجع‌نگاری علمی و استندهای موثق و علمی را مبنا قرار دهند و رویکردهای نوستالژی و ملی‌گرایانه یا قوم‌گرایانه را از روش و منش خویش به حداقل ممکن برسانند؛ زیرا تأثیرات ماندگار و عمیق نه فقط از خلال دانشنامه‌نویسی بلکه با به‌کارگیری تنوع در منابع و ذخایر شناخت و تولید مقالات سفارشی، برگزاری کنگره‌ها و پیوند دادن محققان دارای ایده و نظرات متکثر و مهم‌تر نشر مجموعه مقالات علمی بوده که توانسته پژوهشگران توانمند را به موضوعات مورد علاقه معطوف و متمرکز کند و تولید دانش محلی را سرعت بخشد.

● فعالیت علمی و دانشی امروزه مستلزم همگامی و همراهی با تحولات جدید و خاصه امکانات روز دانشی است. اینک بسیاری از روزنامه‌ها و مجلات از حالت کاغذی درآمده‌اند و دانشنامه‌های متعددی بر بستر اینترنت تدوین می‌شوند و آنلاین در دسترس قرار می‌گیرند؛ به عبارتی یک فضای تعاملی چندسویه در سایت‌ها و پایگاه‌های آن‌ها به وجود می‌آید، آن‌ها به جهان و افراد در هر نقطه وصل می‌شوند، سرعت و کیفیت و عملکرد تولید دانش در آن‌ها به‌صورت نمایی (تضاعفی) بالا می‌رود. از سه مرکز محلی درگیر در کاشان‌شناسی، جز مرکز کاشان‌شناسی، مراکز دیگر فاقد یک پایگاه، درگاه و بستر فعال ارتباطی و دسترسی‌دهنده دانش به محققان و بهره‌برداران و مهم‌تر ایجاد یک هویت و شناسنامه معتبر و شناسا برای خود در سطح جهان بوده‌اند. این گمنامی یا فاقد محتوا و آرشیو و اطلاعات علمی بودن، تأثیر زیادی در کاهش کیفیت و تأثیر این مراکز در کاشان‌شناسی گذاشته و برای اثرگذاری افزون‌تر باید در مأموریت و چشم‌انداز آن‌ها بیشتر تقویت شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. انسکلوپدیای قرآن EQ با تمرکز بر قرآن توسط مرکز لیدن هلند نیز منتشر شده است. تقریباً به‌جز چند مدخل، از مجلدات سی‌گانه این دانشنامه، تمام آن‌ها به‌تازگی به فارسی ترجمه شده است؛ اما در مورد کاشان (همانند قم و اصفهان) فاقد مدخل ویژه‌ای است.

2. www.kashanica.com

۳. به آدرس <http://kashanketab.blogfa.com>

منابع

۱. حدادعادل، غلامعلی (۱۳۸۰)، «بنیاد دایرة‌المعارف اسلامی: گفت‌وگوی علی دهباشی با غلامعلی حدادعادل»، بهار، شماره ۱ (پیاپی ۲۶) کاشان‌شناسی، بهار و تابستان ۱۴۰۰، ۲۳۴-۲۴۹.

۲. درخشانی، جهانشاه (۱۳۸۲)، *دانشنامه کاشان*، ج ۳ و ۴، زیر نظر حسین محلوچی، نشر بنیاد فرهنگ کاشان.
۳. دوستخواه، جلیل (۱۳۷۲)، «درخت دانش بی‌پایان درباره دانشنامه ایرانیکا زیر نظر احسان یارشاطر»، *ایران‌شناسی*، سال پنجم، شماره ۱۸، ۴۱۴-۳۹۸.
۴. سادات بیدگلی، سید محمود (۱۳۸۷)، «نقد مدخل آران و بیدگل در دانشنامه ایران»، *پیام بهارستان*، شماره ۱ و ۲، ۶۷۴-۶۷۱.
۵. _____ (۱۳۸۸)، *فهرستگان کاشان*، نشر الکترونیک، بنیاد فرهنگ کاشان، قابل دسترسی از <https://www.kashanica.com/index/publication/publicationdetail/8>
۶. سلطانی، شیفته (۱۳۷۸)، *کتاب‌شناسی کاشان*، بنیاد فرهنگ کاشان، نشر الکترونیک، قابل دسترسی از <https://www.kashanica.com/index/publication/publicationdetail/>
۷. عاطفی، افشین و همکاران (۱۳۸۷)، *نامه کاشان دفتر نخست به‌کوشش افشین عاطفی*: مجموعه مقالات به مناسبت صدودهمین سال تولد آیت‌الله غروی کاشانی، کاشان: همگام با هستی.
۸. عدالت‌نژاد، سعید (۱۳۹۳)، *دایرةالمعارف اسلام*، در *دانشنامه جهان اسلام*، بنیاد دانشنامه جهان اسلام.
۹. عسگری، علیرضا (۱۳۹۳)، *مطبعة بریل*، در *دانشنامه جهان اسلام*، بنیاد دانشنامه جهان اسلام.
۱۰. کلمر، ژان (۱۳۸۵)، «کاشان در دایرةالمعارف اسلام هلند»، ترجمه پانته آرنجبر محمدی، فصلنامه فرهنگ مردم، شماره ۱۹ و ۲۰، ۱۳-۱۰.
۱۱. گریشمن، تانیا (۱۳۸۹)، *من هم باستان‌شناس شدم*، ترجمه فیروزه دیلمقانی، ج ۲، تهران: بنیاد فرهنگ کاشان.
۱۲. مشهدی‌نوش‌آبادی، محمد (۱۳۹۱)، *تقدیمی بر بنیاد فرهنگ کاشان*، درگاه کاشان‌نیز، ۲۵ مهر ۱۳۹۱.
13. Amanat, Mehrdad (2018), "KASHAN iii. History to the Pahlavi Period", *Encyclopaedia Iranica*, online edition, 2018, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/temp-kashan-history> (accessed on 23 January 2018).
14. Daniel, Elton L. (2011), *Encyclopedia of Islam*, in *Encyclopedia Iranica*, Online Edition.
15. Hodgson, M. (1974), *The Venture of Islam*, Chicago, I, pp. 40, 497.
16. Lakhani, Moosa & Kandharo, Mukhtiar Ahmed (2020), Introduction To The Encyclopedia Of Islam: A Critical Analysis Of The Orientalist Approach and western Supremacy, *The Scholar-Islamic Academic Research Journal* 6, No.1 May 31, 2020): 39-62.
17. Sills, David (1969), *Editing a Scientific Encyclopedia*, *Science*, Vol. 163, No. 3872, pp. 1169-1175.
- سایت بنیادها/ دایرةالمعارف‌های مقاله
۱. *اسلامیکا در بریل* <https://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-islamica>
۲. *بنیاد فرهنگ کاشان* <https://www.kashanica.com>
۳. *دانشنامه جهان اسلام (دجا)* <https://rch.ac.ir>
۴. *دایرةالمعارف اسلام لیدن* <https://brill.com/view/package/eio>
۵. *دایرةالمعارف ایرانیکا* <https://iranicaonline.org>
۶. *دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (دبا)* <https://www.cgie.org.ir>

۷. دایرةالمعارف تشیع: فاقد صفحه الکترونیکی

۸. مرکز پژوهشی کاشان شناسی، مجله کاشان شناسی <https://sh-kashan.kashanu.ac.ir>

